

Bevroren in de tijd:

Door Jaap Kerkhoven

Urk omstreeks 1905

Dit jaar bestaat de presentatie "Levende geschiedenis Urk 1905" - voor wie het spel mee speelt - 100 jaar, en dat is de aanleiding geweest voor extra aandacht. Daarom zijn deze zomer 22 foto's over Urk tussen 1895 en 1915 te zien in het tentoonstellingspand Zoutkamp. De selectie van de foto's is bepaald door het thema beeldvorming. Wat vertellen de foto's over de manier van kijken van de fotograaf? En wat over ons eigen beeld van Urk?

Haven van Urk

Eilanden zijn een fantastisch thema. Voorbij de horizon ligt het geheimzinnige eiland. Of op de bodem van de zee, weggevaagd in een grijs verleden waarover de mensheid nooit ophoudt te spreken: Atlantis. Nederland had ooit ook zulke droomeilanden: Marken en Urk. Een Fransman die in 1858 op Marken aankwam, had de ervaring dat hij tijdens de bootreis van een half uur een afstand van eeuwen aflegde. Want wat een onpeilbaar verschil tussen de bewoners van de vaste wal en die

van het eiland. De boot was in de ogen van deze bezoeker een tijdmachine. Een Engelsman die in 1878 naar Marken kwam, had dezelfde ervaring met de eilandbevolking. Hij werd overvallen door een gevoel van eenzaamheid bij het contact met mensen met wie hij niets gemeen leek te hebben. In 1883 werd een anonieme reiziger overgeroeid om er "een beeld te aanschouwen [...] van toestanden uit vroegere eeuwen, die bijna overal elders sinds lang verdwenen en vergeten zijn. Het schijnt welhaast als ware de historische ontwikkeling hier op een gegeven oogenblik blijven stilstaan als gold voor dit vergeten plekje niet de algemeene regel dat de tijden veranderen en met hen de mensen".

Op Marken leek het oorspronkelijke Nederland bewaard gebleven. Het gaat hier om een Europees verschijnsel: het zoeken naar gebieden die de authentieke nationale identiteit belichamen. Men vond ze in landelijke, met de natuur verweven en in de historie verankerde regio's. Wat hier voor Marken is beschreven, geldt ook voor Volendam en voor het gebied rond de Zuiderzee als geheel. En stellig ook voor Urk. Geleerden en andere bezoekers benadrukten de afgeslotenheid van dit eiland. Zij waren, zo schrijft Geurts in zijn onlangs verschenen boek, gefascineerd door de bijzondere natuurlijke gesteldheid van Urk en de authenticiteit die de bevolking uitstraalde. Zij beschouwden het eiland en zijn bewoners inderdaad als een bewaard gebleven oorspronkelijk stukje Nederland.

De Ijsvlet onderhield in de winter het contact met de vaste wal

Dat beeld van isolement is een scheef beeld. In 1860 voer al een postschuit tussen Urk en Kampen. Dat was toen één keer per week. Tien jaar later was dat drie keer per week geworden, en in 1890 kwam een dagelijkse verbinding Kampen - Urk - Enkhuizen tot stand. Een goede en betrouwbare verbinding, maar toch staat die stoomboot in heel wat minder aanzien dan de ijsvlet die het contact met de vaste wal onderhield wanneer de zee lag dichtgevroren. Deze boot met ijzers er onder zorgde voor de post, voor medicijnen, en in dramatische gevallen zelfs voor ziekenvervoer naar Kampen. Die barre tochten hebben altijd geweldig tot de verbeelding gesproken. Er zijn gedichten op gemaakt en aan de rand van de oude dorpskern van Urk herinnert een beeldhouwwerk er ook nu nog aan. We kunnen ons afvragen waarom dat is. Misschien is dat, omdat de ijsvlet zo geschikt is als zinnebeeld van het isolement van Urk. Maar we vergeten dan dat de vlet alleen in gebruik was op de weinige momenten dat Urk werkelijk geïsoleerd lag.

Op Urk kwamen minder toeristen, schilders en fotografen dan naar Volendam en Marken, maar de fascinatie was niet minder. Foto's tonen de bevolking in hun typische dracht te midden van typische woningen. Dit geldt ook voor onze eigen collectie over de periode tot 1915: als geheel blijft die collectie dicht bij de idylle van het vergeten eiland in de zee. Zo is het vergeefs zoeken naar een foto van het telegraafkantoor en van de openbare telefooncel. Er bestaat wel een foto van het interneringskamp voor geallieerde officieren uit de Eerste Wereldoorlog, maar helaas, hij ontbreekt in onze eigen collectie. Opmerkelijk is ook het ontbreken van interieurfoto's. Dat suggereert een grote afstand tot de bevolking bij de fotografen.

Een aantal foto's gunt daadwerkelijk een kijkje in de alledaagse werkelijkheid van destijds. Een prentbriefkaart toont het ansjovis doppen in de haven van Urk omstreeks 1903. Opmerkelijk is de werkkleding, maar vooral ook dat mannen en vrouwen door elkaar aan het werk zijn. Dat werd destijds op foto's over de arbeidende stand niet passend gevonden, maar hier zien we het dan toch.

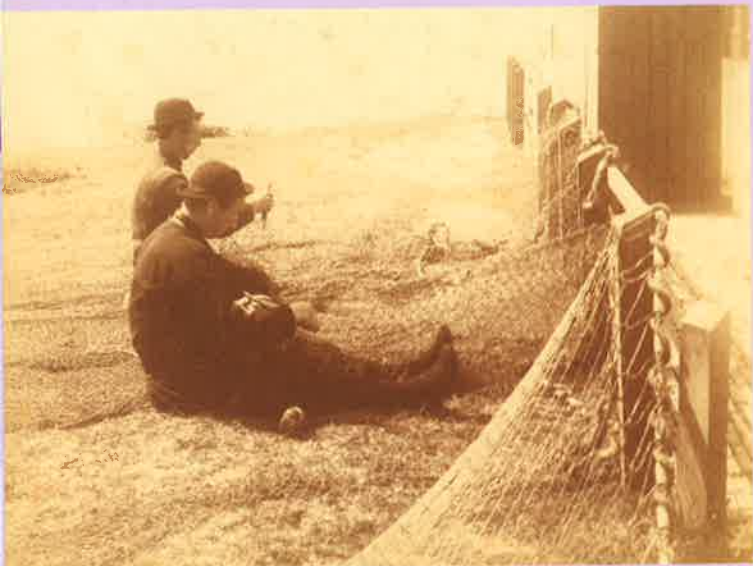
De 'moderne' waterpomp

Een andere prentbriefkaart geeft meer onbedoeld een kijkje in het leven van alledag. Hij toont hoe benauwend dicht de huizen op elkaar stonden. Wantoestanden in de volkshuisvesting, zouden we nu zeggen. Maar destijds ging het eerder om het aardige makelaartje op de punt van het dak. Daarop attendeert ook de beschrijving door een museummedewerker uit het verleden. Het is maar wat je wilt zien. Er staat ook een gedrukte tekst op de ommezijde van de kaart: "Bezoekt het typische, schilderachtige eiland Urk". Dat schilderachtige, daar ging het om.

Op sommige foto's gaat de werkelijkheid volledig schuil achter clichés. Een echtpaar zit voor hun huis aardappels te schillen. Een pijprokende visser (of iemand die daarvoor moet doorgaan) rookt een pijpje tegen de achtergrond van een geschilderd zeegezicht. Een typisch product van de fotostudio. Ook is er een prentbriefkaart met als tekst "Urker auto", en dat is dan een houten kar met jongens er op. Hier wordt het exotische van Urk benadrukt en ook een beetje belachelijk gemaakt.

In een snel moderniserend Nederland is omstreeks 1900 het contrastbeeld ontstaan van het Zuiderzeegebied als belichaming van het echte, oorspronkelijke Nederland. Slechts een paar foto's

Nettenboeters aan het werk

doorbreken dit beeld. Een voorbeeld is de moderne waterpomp, essentieel voor de Urkers bij hun chronische problemen met de watervoorziening. Tussen alle foto's van kleine huisjes doet het stoomschip "Eiland Urk" dat vanaf 1915 de verbinding met de vaste wal verzorgde aan als een kolossale verschijning. Bij de bouw van een vismeelfabriek omstreeks 1913 vond een ceremonie plaats met burgemeester en wethouders. Hier is geen dracht te zien. Dit is een van de weinige foto's die werkelijk overal in Nederland genomen hadden kunnen zijn. Dat geldt ook voor een foto van een optocht bij het bezoek van Prins Hendrik in 1911. Andere foto's vallen binnen een typisch genre zoals dat in heel Nederland voorkwam: een klassenfoto uit 1897 of een studiofoto van een jong stel, eveneens uit 1897. Opmerkelijk daaraan is een hekje van berkenboompjes om op te leunen in plaats van bijvoorbeeld een klassieke zuil: het hekje wekt de suggestie dat de geportretteerden dicht bij de natuur stonden. Dat zal geen toeval zijn. Urkers werden ook wel aan de bruisende vloedlijn van de zee afgebeeld.

Een vijftal foto's uit de minitontoonstelling is afkomstig uit een particuliere collectie. Zij zijn genomen door Oscar en Theodor Hofmeister uit Hamburg, vermoedelijk tijdens hun reis door Nederland in 1909. Kwalitatief zijn zij opmerkelijk, en zo ervaren bezoekers het ook. Er is te meer reden om er bij stil te staan, omdat in onze eigen collectie een zeventigtal afdrucken van de Nederlander Henri Berssenbrugge over het gebied rond de Zuiderzee berust, die deels tot dit zelfde genre behoren. Qua thematiek sluit dit genre aan bij de negentiende eeuwse schilderkunst. Wat direct frappeert, en al helemaal bij het zien van originele afdrucken, is dat deze foto's zich voordoen als iets wat ze niet zijn, bijvoorbeeld als etsen of als krijt- of potloodtekeningen. Die werking berust op geraffineerde bewerkingen voor en tijdens het afdrucken.

Deze stroming (het picturalisme) is lange tijd weggehoond als clichématige imitatie en als verloochening van het eigene van fotografie als medium. Zowel in Duitsland als in Nederland is in de afgelopen decennia getracht het picturalisme te begrijpen vanuit zijn eigen tijd. Daarbij wordt geprobeerd verder te kijken dan de sleetse thema's als zodanig en meer te letten op de stemming die de fotograaf met zijn technische kunstgrepen wil oproepen. Zo worden afhankelijk van toegevoegde pigmenten met dezelfde foto uiteenlopende gevoelens opgeroepen. Het gaat dan minder om wat er wordt afgebeeld dan om het hoe. Anders gezegd, het noterende van het fototoestel wordt onderworpen aan het gevoel en de geestestoestand die het thema oproept bij de fotograaf.

Een van de foto's van de gebroeders Hofmeister illustreert door zijn thematiek de bewuste wens de werkelijkheid naar hun hand te zetten. De linkerhelft van de foto toont een groepje Urkers in dracht. Een vrouw staat op karakteristieke wijze met haar hand in haar zij. Rechts op de foto zien we een schilder aan het werk, en dat verklaart het poseren van het groepje. Zoals wel vaker hebben de Hofmeisters de omgeving, hier een met gras gegroeide heuvel en de hemel daarboven, alleen maar summier aangeduid, als ging het om de coulissen op het toneel. Dit effect wordt versterkt door onscherpe contouren. Net als de afgebeelde schilder brengt de fotograaf dus een bewust gemanipuleerde omgeving in beeld. Ook andere foto's, twee vrouwen in dracht, drie kinderen aan de haven, twee nettenboeters, en vooral de fraaie havenbeelden werken evocatief en lijken het karakteristieke van Urk te willen vangen. Het verrast dan niet dat hun bezoek aan Urk ook prentbriefkaarten heeft opgeleverd die tonen wat toeristen graag zien. Het vergeestelijkende picturalisme is niet geëigend om de thematiek van Urk als eiland, bevroren in de tijd, te doorbreken.

Gezin van Anton jhr. van Suchtelen van de Haare, burgemeester van Urk (1898-1909)

Straatbeeld Urk

Hoeveel spontaner werken dan de foto's in het bezit van de nazaten van het gezin van Anton jhr. van Suchtelen van de Haare, burgemeester van Urk tussen 1898 en 1909. We zien zijn huwelijk met Elizabeth jkvr. de Beer Poortugael, waarbij ze gezellig bij de bruidegom op schoot zit. Er is een foto van "de buurtjes" in klederdracht, en we zien een gezelschap op een feestje, deels in dracht, bij Anton en Elizabeth die verschanst zitten achter twee flessen wijn op de tafel. Dit is de enige interieurfoto, en een van de weinige foto's die lijken te ontsnappen aan alle clichés over Urk. Maar er lijkt werkelijk geen ontkomen aan. Want dan is er toch ook weer een serie foto's waarin Elizabeth zelf in dracht is gestoken: aan een pomp, met vismanden, of met haar kindertjes (eveneens in Urker kostuum) aan de hand op het strand. Op een van die foto's staat ze met een gulle lach pontificaal met haar arm in haar zij. Die pose verraadt dat ze zelf heel goed weet dat het past in een cliché. Het moet voor het echtpaar ook wel even wennen geweest zijn op het eiland. Ze woonden in een stenen huis, dat wel. Maar dat huis stond aan een straat zonder rooilijn en zonder straattegels. Daar is een foto van. Die foto is ook gebruikt als prentbriefkaart. Daar staat dan als tekst bij: "Achterbuurt op Urk". Het zal je als dame maar overkomen. Haar gulle lach heeft vast geholpen om zich thuis te voelen op dit eiland zonder comfort.

Al deze foto's zeggen iets over onze eigen manier van kijken en die van onze voorgangers in het museum. De prentbriefkaarten in opdracht van hotel Hoekstra ("Bezoekt het typische, schilderachtige eiland Urk") tonen straatjes waar de aanstaande bezoeker zal gaan flaneren. Je ziet in deze afbeeldingen als het ware al het ontstaan van het Zuiderzeemuseum. Een auteur over het ontstaan en de geschiedenis van openluchtmusea is er ironisch over: de musea verzamelen de thema's die kunstschilders eerder op het doek vastlegden. Zoals gezien, zochten die het karakteristieke, datgene dat altijd hetzelfde leek te blijven. Maar juist omdat de genreschilderkunst mede bepalend geweest is voor wat het ZZM in het verleden verzamelde, leggen wij er de nadruk op dat het museum een beeld dient te geven van historische ontwikkeling. We komen daar ook weer op uit zodra we proberen, de Nederlandse identiteit zichtbaar te maken. Want wat is nu meer typerend voor Nederland: de haven van Urk of de haven van Rotterdam? Die vraag laat zich niet op zinnige wijze beantwoorden. "Verhalen over wat de nationale identiteit is, en welke plaatsen of regio's daarin een sleutelrol spelen, blijven eigenlijk nooit onweersproken". Zeker is alleen dat we zonder veel inspanning kunnen voldoen aan een van de dingen die we onze bezoekers willen bieden: ontsnapping. We gaan dan op weg naar het verre eiland, voorbij de horizon van het heden. ■